

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 94(478)''18'':342.3

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2025.1>**Я. В. Попенко**

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри права

Мелітопольського державного педагогічного університету

імені Богдана Хмельницького

orcid.org 0000-0003-0841-0875

ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК «АВТОНОМІСТСЬКИХ» ТА «КОНСТИТУЦІЙНИХ» ПРОЄКТІВ ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ ДУНАЙСЬКИХ КНЯЗІВСТВ НА ПОЧАТКУ ХІХ СТ.

Стаття присвячена розгляду та характеристиці основних державно-правових проєктів можливого устрою Дунайських князівств початку ХІХ ст. Важливим аспектом даної теми є те, що на тлі проникнення нових прогресивних інститутів у вигляді політичних партій, парламентів, конституцій тощо, юридична думка князівств Валахії та Молдавії не залишилась осторонь цих процесів.

Автономістські проєкти Г. Гуку та А. Віларе (Валахія) хоча і передбачали збереження безпосереднього підпорядкування Османській імперії, водночас передбачали проведення низки прогресивних державних реформ у князівстві (реформування внутрішнього управління, зміна податково-фінансової системи, організація власних правоохоронних органів та збройних сил). У середовищі Молдавського князівства поруч із традиційними консервативно-автономістськими поглядами, активно розвивалися ліберально-демократичні конституційні проєкти. Вони знайшли своє втілення в документі І. Теутулу під назвою «Карвунарська конституція». Змістовно конституція 1822 р. охоплювала основні державно-правові аспекти життєдіяльності суверенної країни (права та свободи людини та громадянина, система управління, судова влада та фінансова система тощо).

Під час чергової війни на Балканах над проєктами державного устрою князівств продовжували працювати А. Стурдза, М. Стурдза, Г. Асакі, Г. Беляну, Д. Дашков та ін. Підсумковий результат війни у вигляді Адріанопольського договору (1829 р.), став поворотним моментом у державотворчих прагненнях Валахії та Молдавії. З цього часу почався більш активний та чіткіше сформульований процес становлення та визначення політико-правової ідентичності з точки зору розуміння сучасної концепції державного суверенітету. Результатом роботи різних комісій та комітетів стали Органічні регламенти, які набули статусу актів конституційного характеру і фактично стали першими «конституціями» Валахії (1831 р.) та Молдавії (1832 р.).

Ключові слова: автономія, Адріанопольський договір, Дунайські князівства, Карвунарська конституція, Органічні регламенти.

Popenko Ya.V. THE ORIGIN AND THE DEVELOPMENT OF "AUTONOMIST" AND "CONSTITUTIONAL" PROJECTS OF THE STATE SYSTEM OF THE DANUBE PRINCIPALITIES AT THE BEGINNING OF THE XIX CENTURY

The article is devoted to the consideration and the characterization of the main state-legal projects of the possible structure of Danube Principalities at the beginning of the 19th century. The important aspect of this theme is that against the background of the penetration of the new progressive institutions in the form of the political parties, the parliaments, the constitutions, etc., the legal opinion of the principalities of Wallachia and Moldavia did not remain aloof from these processes.

The autonomist Projects of H. Huku and A. Vilaré (Wallachia), although foresaw the preservation of the direct subordination to Ottoman Empire, at the same time they foresaw the implementation of the number of the progressive state reforms in the principality (reforming internal administration, changing tax and financial system, organizing its own law enforcement agencies and armed forces).

In the environment of the Moldavian Principality, next to the traditional conservative-autonomist views, liberal-democratic constitutional projects have been developing actively. They found their embodiment in the document of I. Teutulu entitled "Karvunar Constitution". In content, the constitution of 1822 covered the main state and legal aspects of the life activity of the sovereign country (rights and freedoms of man and citizen, system of governance, judiciary and financial system, etc.). During the next war in Balkans, A. Sturdza, M. Sturdza, G. Asaki, G. Belianu, D. Dashkov and others continued to work on the projects of the state system of the principalities. The final result of the war in the form of the Treaty of Adrianople (1829) became turning moment in the state-building aspirations of Wallachia and Moldavia. From this time, more active and clearly formulated process of formation and definition of political and legal identity began from the point of view of understanding the modern concept of state sovereignty.

The result of work of different commissions and committees became Organic Regulations, which acquired the status of acts of constitutional nature and became actually the first "constitutions" of Wallachia (1831) and Moldavia (1832).

Key words: autonomy, Treaty of Adrianople, Danube Principalities, Karvunar Constitution, Organic Regulations.

Постановка проблеми. Однією з найважливіших особливостей державно-політичного розвитку балканського регіону у першій половині XIX ст. з впевненістю можна назвати поступове, але цілеспрямоване проникнення нових прогресивних інституцій у вигляді партій, парламентів, конституцій тощо. Не минули ці процеси і князівства Валахії та Молдавії, де активно відбувалися процеси національного самовизначення та політико-державної ідентичності. Водночас, значним стримуючим фактором на шляху державотворення князівств було те, що ці землі перебували в центрі постійної дипломатичної, військової та економічної боротьби інших більш сильних та розвинутих держав. Тому формування та становлення нових державно-правових інститутів на території Валахії та Молдавії перебувало у прямій залежності від того, хто саме стане переможцем у боротьбі за Балкани.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідеї необхідності проведення реформ у князівствах з метою становлення власних держав регулярно виникали та розвивалися в середовищі політичних та інтелектуальних еліт Валахії та Молдавії. За даними В. Джорджеску загальна кількість різних варіантів проєктів лише з 1769 до 1848 рр. становить 350 [5]. Теоретичною базою для написання статті стали наукові праці зарубіжних вчених XIX–XXI ст. Джерельною базою дослідження є положення Карвунарської конституції, «Фундаментального регламенту для Молдавії та Валахії», Адріанопольського миру та Органічних регламентів. Водночас, маємо відзначити, що питання «конституційної історії» Румунії XIX ст. в українській історико-юридичній науці практично відсутнє.

Метою статті є аналіз та характеристика «автономістських» та «конституційних» проєктів державного устрою Дунайських князівств на початку XIX ст. та визначення їх державно-правового значення.

Виклад основного матеріалу. Звісно охопити весь наявний фактологічний матеріал складно в межах однієї публікації, тим паче, що більшість тогочасних проєктів «повторювали» або «доповнювали» один одного. Тому доцільно надати аналіз та характеристику основних з них за період 1821–1832 р., оскільки саме цей проміжок часу став вирішальним у формуванні основ державно-правового устрою Дунайських князівств XIX ст.

Одні з перших спроб створення власного національного уставу («конституції») з внутрішнього управління припадають на початок XIX ст. Такі проєкти розроблялися як серед емігрантських кіл, так і безпосередньо в середовищі місцевого боярства. В основній змістовній частині вони мали схоже спрямування, але водночас місти-

ли й певні регіональні відмінності. Так обидва князівства прагнули від Туреччини остаточного юридичного скасування правління уряду «фанаріотів». Додатково князівство Валахія прагнуло повернення всіх прав та привілеїв, які воно мало за часів правління султана Мехмеда IV та господаря М. Басараба. Представники Молдавії домагалися повернення принципів самостійного управління, які були гарантовані капітуляцією 1529 р. та ст. 16 Кучук-Кайнарджійського договору 1774 р.

Поза увагою не залишалися і питання внутрішнього устрою князівств та необхідність проведення державних реформ. В цьому контексті, звернімо увагу на проєкти, запропоновані Г. Гіку та А. Віларе для князівства Валахія. Вони схожі між собою, тому доцільним буде розглянути їх спільно:

Внутрішнє управління: обрання господарів із середовища місцевого боярства (проєкт Г. Гіку); обрання правителя пожиттєво (усунення від влади передбачалося лише після визнання його винним у судовому порядку (проєкт А. Віларе); збереження станових привілеїв боярства; призначення на всі державні посади лише місцевих мешканців; реформування диванів князівства та розширення їх прав, зокрема у фінансових та судових питаннях; реформа адміністрації та створення окремого «кримінального департаменту».

Податково-фінансова система: впровадження пільгового оподаткування строком на п'ять років; бюджет мав формуватися виключно місцевим диваном; публічний контроль над фінансами та створення «казначейської комісії»; свобода торгівлі; запровадження індивідуального податку та фіксованої оплати праці для державних службовців.

Крім того, пропонувалося створення окремого поліцейського управління та армії («земське ополчення» або «національна гвардія») [4, р. 77–88]. Проєкти передбачали проведення і інших реформ (освітня, поштова). Відзначимо також, що А. Віларе вперше запропонував тезу, що користування надрами князівства має бути безкоштовним (виключення – рідкісні метали та сіль) [4, р. 90].

У Молдавії теж не залишалися осторонь питання розробки внутрішніх уставів управління. Звернімо увагу на положення Карвунарської конституції або «Конституції карбонаріїв». Підготовку документу пов'язують з ім'ям І. Теутулу (І. Теуту), який належав до середнього заможного молдавського боярства. Проєкт конституції був написаний ним в Ясах та датований 13.09.1822 р. (за іншими даними – квітень 1822 р. [4, р. 96]). Один із найавторитетніших дослідників А. Ксенопол пізніше назвав документ «першим втіленням конституційної думки на румунських землях» [12, р. 85–86]. Змістовно Конституція охоплювала практично всі державно-правові аспекти жит-

тедіяльності суверенної країни. Зупинимося на окремих з них:

Права, свободи та загальні принципи: свобода віросповідання (ст. 2); повага та захист приватної власності (ст. 3), але допускалася норма законної експропріації з компенсацією (ст. 5); індивідуальна свобода (ст. 6); рівність всіх перед законом незалежно від посади або походження (ст. ст. 7–8, 18); захист честі та гідності людини (ст. 10); захист інтересів держави (ст. 11); право громадянства (ст. ст. 14–16); всі закони та інші акти, а також права та обов'язки громадян мають бути опубліковані (ст. 17). В сучасному розумінні – принцип відкритості та прозорості в діяльності органів державної влади [12, р. 573–576].

Система управління: Молдавському князівстві традиційно законодавчі та судові повноваження були сконцентровані в князівській раді, до якої входили привілейовані бояри та господар. Членство у раді, як правило, передавалося у спадок, а кількісний склад змінювався в залежності від конкретних обставин. Конституція 1822 р., маючи ліберально-демократичний характер, передбачила докорінну реформу ради. Пропонувалося зберегти існуючі посади, але замінити спадкову князівську раду виборною Громадською радою (представницькими зборами), де більшість членів обиралися. Законодавче право надавалося князю та Громадській раді, а управлінсько-виконавча функція передавалася боярам (уряду) (ст. 19). Запропонований підхід до реформи вищих органів влади, передбачений ст. 19 повністю узгоджувався зі змістом ст. 12 документу, яка передбачала демократичний характер управління в князівстві через систему поділу влади.

Таким чином, у контексті стратегічного бачення державно-правових основ розвитку князівства, Конституція 1822 р. передбачала впровадження принципів конституційної монархії, коли влада правителя є обмеженою. При цьому статус монарха (господаря) обмежений не лише формально-юридично, а й фактично (ст. 23). Громадська рада уповноважувалася забезпечувати виконання потреб громадян та скликала князем. Її засідання мали відбуватися відкрито та вільно (ст. 20). Раді надавався значний обсяг повноважень (розробка, доповнення та прийняття законів; визначення податків; економічні питання; управління освітою та державними установами та ін. (ст. 21)) [12, р. 577].

Судова система мала бути незалежною та відокремленою від інших державних інституцій. Вона складалася з центральних та місцевих судів. Суди мали діяти дотримуючись принципу територіальності (ст. 29), принципу забезпечення права на оскарження судового рішення (ст. 31) та ін.

Державна служба: вибори посадових осіб в князівстві мали проводитися Громадською радою спільно із правителем (ст. 46). Критеріями

допуску до участі у виборах на посаду виступали «...заслуги у добрих справах та гідність кожного для довіреної йому посади» (ст. 46). Всі службовці отримували заробітну плату (ст. 49). У ст. 50 передбачалася відповідальність службовців за порушення своїх посадових обов'язків, зокрема хабарництво [12, р. 584–586].

Податки та поземельні відносини: складний механізм земельного оподаткування постійно перебував на порядку денному в князівстві. У ст. 54 Конституції прямо вказувалося, що «існуючий податок на землю не має своєї законної ваги», тому має бути впорядкований з врахуванням інтересів всіх зацікавлених сторін (власники, орендарі, держава). Для цього створювалася спеціальна кадастрова комісія. Вона мала провести технічні (геодезичні) роботи, які підтверджували право власності на землю та видати відповідну грамоту. Спірні питання між власниками вирішувалися в суді (ст. 67).

Важливою ознакою демократичності Конституції 1822 р. стала ст. 72, яка проголошувала свободу виборів господаря князівства. При цьому і правитель, і Громадська рада не могли бути вище закону (ст. 74). Закон виступав основою на якій ґрунтується свобода та суспільні інтереси (ст. 75) [12, р. 593–594]. Тим самим визначалася сутність конституційного режиму – підпорядкування правлячої влади існуючому закону.

Відзначимо, що конституційний проєкт 1822 р. не був втілений у князівстві через потужний внутрішньополітичний опір з боку заможного боярства, яке вважало, що документ суперечить та порушує їх давні права та привілеї. Не був він підтриманий і з боку Османської імперії.

В 1827 р. у Молдавії та Валахії були створені спеціальні комітети з розробки статуту «спільного управління країною, заснованого на старих правах та звичаях, але з врахуванням нових потреб» [4, р. 140]. До складу комісії увійшли Г.Бринковяну, Г.Беляну, А.Філіпеску, Ш.Белечану та ін. Окремі члени комісії мали прогресивні погляди на майбутній устрій. Зокрема, Є.Потека писав: «Правитель служить благу народу, а не народ існує та служить правителю. Правитель хоча і має владу, але саме народ дає її йому ... саме народ може прибрати правителя та обрати нового» [4, р. 144–145]. Йому також належали проєкти створення національного виборчого законодавства. Попри розроблені документи реформ та моделі державного устрою, діяльність комісії практичного результату не дала, не змігши з одного боку подолати консерватизм місцевої правлячої еліти, з іншого – розпочалася війна 1828–1829 рр. Під час війни роботи були дещо призупинені, але все ж тривали.

В 1828 р. власний проєкт устрою для Дунайських князівств розробив А.Стурдза. Запропоно-

ваний ним документ складався з чотирьох частин під назвою «Проект роботи над майбутньою конституцією князівств Молдавії та Валахії» (*згодом автор відмовився від такого формулювання та самого терміну «конституція» і остаточний варіант отримав назву «Фундаментальний регламент для Молдавії та Валахії»*). Документ складався з шести глав та 66 параграфів. Автор змістовно аргументував необхідність проведення державних реформ у князівствах та наполягав на впровадженні прогресивних політико-правових інституцій:

Принципи організації державної влади: господар обирається пожиттєво, а в разі його смерті або усунення від влади першим претендентом на престол має бути його старший син (за умови досягнення 24 років); господар – гарант та головний виконавець законів; для особистих потреб правителя та його родини виділяється спеціальний цивільний лист; правитель не має права впроваджувати нові податки без погодження з Генеральною асамблеєю тощо.

Генеральна асамблея отримувала право на: видання цивільних та кримінальних законів; право перевірки податкових зборів та визначення їх розміру; визначення оплати праці державним службовцям та ін. В разі необхідності (бездіяльності) асамблеї, господар міг закрити її достроково.

Судочинство мало проводитися у відповідності до звичаїв князівств, але з врахуванням змін, внесених Генеральною асамблеєю та санкціонованих господарем; система цивільних та кримінальних судів поділяється на дві інстанції. На місцевому рівні діють трибунали, у столицях князівств – судові дивани. Строк повноважень суддів визначався у дев'ять років. Найвища міра покарання могла бути призначена лише за наявності санкції господаря.

Права соціальних станів, на думку А. Струдзи, мав визначити спеціальний закон про загальне право громадянства. Проект А. Струдзи також передбачав вирішення церковних та освітніх питань, встановлення карантинного контролю, прикордонну службу та поліцію, визначення митного тарифу та грошового курсу. У випадку виникнення суперечностей між князівствами, остаточне вирішення питання зберігалося за Константинополем та Петербургом.

Підсумковим результатом запропонованих різними авторами варіантів устрою Дунайських князівств стало передання цих проектів спеціальному комітету під керівництвом М. Мінчакі. Саме він мав розробити остаточний узгоджений варіант. Зважаючи на наявність відмінностей та розбіжностей у середовищі місцевих еліт, було вирішено створити у складі комітету дві окремі комісії. До складу «молдавської» увійшли І. Катаржи, К. Конакі, К. Кантакузіно-Пешкану та М. Стур-

дза. До «валашської» були залучені Г. Беляну, Е. Белечану, А. Віларе та І. Філіппеску.

Значно прискорило роботу комітету завершення війни. 2 (14).09.1829 р. був підписаний Адріанопольський мир. Окрема стаття договору (ст. 5) стосувалася автономного статусу Дунайських князівств, який Туреччина зобов'язувалася зберегти та розширити [1, р. 321]. Окремий Додатковий протокол договору також передбачав для князівств: пожиттєве обрання господарів; самостійне внутрішнє управління; створення національної адміністрації та ін. [8, р. 280–290].

Відзначимо, що Адріанопольський договір став поворотним моментом у державотворчих прагненнях обох князівств. З цього часу почався більш активний та чіткіше сформульований процес становлення та визначення політичної та правової ідентичності з точки зору розуміння сучасної концепції державного суверенітету. Водночас, актуалізовані внутрішні інституційні реформи на територіях князівств, почали відбуватися в межах законних конституційних змін та вимог [10, р. 55]. Результатом роботи комітету стали Органічні регламенти, які набули статус актів конституційного характеру і фактично стали першими «конституціями» Молдавії та Валахії. В основному робота над текстами документів була завершена у березні-квітні 1830 р. Підготовлений варіант документів був відвезений спільною делегацією від князівств до Петербурга (М. Стурдза, М. Мінчакі, А. Вілара, Г. Асакі).

Після обговорення та внесення змін тексти регламентів були повернуті для прийняття позачерговими зборами князівств (була змінена назва «боярські народні збори» на «звичайні загальні збори»; уточнені повноваження виконавчої гілки влади тощо [2, р. 48–49]). Скликання сесії парламенту було заплановано проводити 1 грудня. Зміни торкнулися і чисельного складу представників боярства (з 34 до 20 осіб, а з округів з 37 до 19). Хоча за своєю суттю документи і мали конституційний характер, однак сама назва конституція не згадувалася, оскільки князівства де-факто і де-юре контролювалися іншими державами [2, р. 45].

З іншого боку, Органічні регламенти, попри відсутність назви конституція – безперечно мали прогресивний характер для князівств. Більше того, вони стали вагомим кроком до майбутньої національної єдності та державної суверенності, що і було досягнуто в 1866 р. з прийняттям Конституції.

Першим Органічний регламент був затверджений 10.03.1831 р. надзвичайними народними зборами у Валахії. У Молдавії прийняття документу відбулося пізніше через нестабільну внутрішньополітичну ситуацію, викликану повстанням 1831 р. Крім того, місцеві бояри були незадоволені пунктами, які обмежували їх «давні» права

та привілеї, які вони відстоювали у вже згаданій вище Карвунарській конституції. Більшість населення також вважали, що положення регламенту ще більше обмежують їх соціально-економічні права [3, р. 12]. У князівстві текст документу був публічно представлений 31.03.1831 р. 4 травня були створені Надзвичайні Ревізійні збори, які мали розглянути та ухвалити текст документу. Доречним буде звернути увагу на той факт, що до складу зборів увійшли переважно представники молдавського дворянства, всі інші класи були проігноровані.

Тобто, попри широкомовний конституційний та демократичний характер Органічного регламенту, молдавська консервативна еліта не поспішала поступатися своїми домінуючими позиціями в тогочасному політичному та економічному керівництві князівства. Дослідниця А. Йордаке відзначила: «Проект конституції представляв собою справжній прогрес, хоча і мав олігархічний характер... Правління дійсно ставало конституційним, затвердженням радою, але складалося лише з боярства. Таким чином не могло бути мови про народне представництво» [7, р. 84]. З іншого боку, в Молдавії поступово оформлювалися державотворчі політичні сили, акцентовані на впровадження в суспільство демократичних змін. Органічний регламент фактично ставав одним з перших офіційних документів в цьому напрямку.

Підсумковим результатом тривалих дебатів (64 засідання) стало прийняття регламенту 3 листопада. Текст документу, який складався з дев'яти глав та 435 статей, був підписаний у трьох екземплярах. Остаточні відредаговані тексти документів набули чинності у князівстві Валахія 1.07.1831 р. (371 ст.), а у князівстві Молдавія – 1.01.1832 р. (425 ст.) [5, р. 105]. Змістовні частини обох документів мало чим різнилися між собою, що стратегічно визначило схожий шлях розвитку обох князівств. З державно-юридичної точки зору, регламенти затверджували концепцію і принципи існування та розвитку сучасних європейських держав.

Окремо слід зауважити, що Османська імперія підтвердила правомірність документів спеціальним гатти-шерифом 1834 р. [6, р. 951–952]. Щоправда, указ вніс певні уточнення та зміни в оригінальний текст. Документ 1834 р. складався з семи статей: ст. 1 підтверджувала, що господарі обираються та правлять пожиттєво; ст. 2 гарантувала незалежність правителів князівств у внутрішньому адмініструванні; у ст. ст. 3–4 Туреччина гарантувала територіальну недоторканість обох автономій. Документ підтверджував право на утримання армії, чисельність якої погоджувалась господарями (виконавча влада) та місцевими диванами (законодавчі органи). Інші статті врегульовували питання торгівлі та сплати князівства-

ми щорічного податку (ст. ст. 6–7). По-суті наказ 1834 р. не лише підтверджував автономний статус обох Дунайських князівств, а й мав стати гарантією їх економічного розвитку.

Нова редакція Органічних регламентів 1835 р. була визнана найбільш «повною» та набула законної сили. У такому вигляді документи діяли до 1858 р., коли була прийнята Паризька конвенція.

Органічні регламенти стали головними юридичними документами, які визначали законність та правомірність всіх реформ на території князівств. Безумовно їх, як основу майбутньої Конституції 1866 р., слід розглядати у сукупності з реформаторською діяльністю того часу [11]. Підкреслюючи важливість та необхідність прийняття регламентів А. Лапедату згодом відзначив у своїй роботі: «Вони позитивно вплинули на розвиток наших країн (*князівств – Я.П.*), оскільки дали їм сучасний державний устрій та суспільно-політичні інститути». З іншого боку, на думку дослідника, документи заклали потенційний конфлікт між місцевою елітою та парламентом (Загальними зборами) [9, р. 4–5].

Висновки та перспективи. Підсумовуючи, можемо констатувати, що автономістські проекти Г. Гуку та А. Віларе хоча і передбачали збереження підпорядкування Османській імперії, водночас передбачали проведення низки прогресивних державних реформ у князівстві. У середовищі Молдавського князівства поруч із традиційними консервативно-автономістськими поглядами активно розвивалися ліберально-демократичні проекти, які знайшли своє логічне втілення в Карвунарській конституції 1822 р.

Попри свій компромісний характер, безумовним фактом стало те, що Органічні регламенти заклали державно-правові основи майбутнього законодавчого союзу Молдавії та Валахії. За організаційною суттю та значенням документи містили в собі основи конституційного права як бази державного устрою. Запровадженням положення про пожиттєве обрання господарів, надзвичайні Народні збори де-юре встановлювали таку форму правління як конституційна монархія, яка відповідала іншим європейським зразкам того часу. Важливого державно-правового значення набув і принцип розділу влади.

Положення Органічних регламентів сприяли успішній модернізації державно-управлінських, економічних і соціально-культурних структур тогочасного суспільства обох князівств, завдяки чим законним шляхом було усунуто чимало пережитків попереднього феодального ладу. Маючи характер Основних законів Валахії та Молдавії, регламенти визначали межі розвитку суспільства та державних установ, що стало важливою віхою у процесі подальшої розробки документів та положень конституційного характеру.

Лінепамыпа

1. Actes et Documents Relatifs a L'histoire de la Régénération de la Roumanie / D.A.Sturdza et C.Colescu-Vartic. Tome I : 1391–1841. Bucarest : L'institut D'arts Graphiques Charles Göbl, 1900. 1099 p.

2. Coptileț V. Considerente privind elaborarea și adoptarea regulamentelor organice în principatele române. *Revista Națională de Drept*. 2019. Nr. 1–3 (219–221). P. 44–51.

3. Coptileț V. Reflecții asupra chestiunii privind elaborarea Regulamentelor Organice. *Studia Universitatis. Revistă științifică a Universității de Stat din Moldova. Seria "Științe sociale"*. 2007. Nr 3. P. 11–15.

4. Filitti I.C. Frământările politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828. București : "Cartea Românească", 1932. 191 p.

5. Georgescu V. The Romanians A History. Columbus : Ohio State University Press, 1991, 357 p.

6. Hertlet E. The Map of Europe by Treaty : Showing the Various Political and Territorial Changes which Have Taken Place Since the General Peace of 1814. Volume 2. London : Butterworths, 1875. 1588 p.

7. Iordache A. Originile conservatorismului politic din România și rezistența sa contra procesului de democ-

ratizare 1821–1882. București : Editura Politică, 1987. 312 p.

8. Kerner J.R. Russia's New Policy in the Near East after the Peace of Adrianople; Including the Text of the Protocol of 16 September 1829. *The Cambridge Historical Journal*. 1937. Vol. 5. No. 3. P. 280–290.

9. Lapedatu A. Abolirea protectoratului rusesc în Țările Române (1834–1858). *Conferința ținută la Universitatea liberă din București în 11 Decembrie 1932. Extras din Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj*. Cluj : Tipografia "Cartea Românească", 1933. 22 p.

10. Ploscaru C. The Danubian Principalities (1829–1835) : Autonomy and Constitutional Features in the Comparative European Context. *Analele Universității din Craiova. Istorie*. 2022. Nr 2 (42). Anul XXVII. P. 55–71

11. Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei, în Colecțiunea vechilor legiuri administrative / ed. de P.Negulescu și G.Alexianu. București : Întreprinderile "Eminescu", 1944. 368 p.

12. Xenopol A.D. Istoria partidelor politice în România. Partea I : Dela Origina Până la 1848. Partea II : Dela 1848 Până la 1866. București : Libraria Stanciulescu, 1920. 626 p.